

PF 2020 (75/2): 237–262

ISSN 0138-0567

Creative Commons (3.0 BY-NC-ND)

<https://doi.org/10.32798/pf.682>

KATARZYNA SICIŃSKA

Uniwersytet Łódzki

e-mail: katarzyna.sicinska@uni.lodz.pl

<https://orcid.org/0000-0003-4080-1497>

O STATUSIE I NAZEWNICTWIE
ODMIAN JĘZYKA POLSKIEGO
NA DAWNYCH KRESACH WSCHODNICH

ON THE STATUS AND NOMENCLATURE OF POLISH LANGUAGE
VARIETIES IN THE FORMER EASTERN BORDERLANDS OF POLAND
(KRESY)

ABSTRACT: The author discusses the status of Polish language varieties used in the former Kresy region, i.e. in the areas currently located outside the eastern border of Poland, namely in Lithuania, Latvia, Belarus and Ukraine, as well as terminology used to refer to these varieties. She proposes to treat Polish used in the Kresy region as a territorial variety of the language in a broad sense of the term, comprising dialects, regional variant of general language and the so-called urban dialects. In terms of terminology, a suggestion put forward is to use a chronological distinction between the names of the Polish language used in this region, naming former historical variants of this variety of Polish as “the Polish of Kresy”, while the contemporary linguistic reality determined by the political changes in this region may be labelled “the Polish language in Lithuania, Latvia, Belarus and Ukraine”.

KEYWORDS: territorial varieties of language, Polish language of the Kresy region, dialect of Kresy, regiolect of Kresy, Polish language in Lithuania, Latvia, Belarus and Ukraine

SŁOWA KLUCZOWE: terytorialne odmiany języka, polszczyzna kresowa, dialekt kresowy, regiolekt kresowy, język polski na Litwie, Łotwie, Białorusi i Ukrainie

---

Polszczyzna kresowa to obecnie już historyczna odmiana języka polskiego uformowana na wschodnich terenach dawnej Rzeczypospolitej, czyli na dawnych Kresach Wschodnich¹, poza obszarem Polski etnicznej. Tradycyjnie przyjmuje się jej podział na dwa warianty geograficzne, mianowicie polszczyznę południowokresową i północnokresową, które różnią się między sobą przede wszystkim rodzajem podłoża językowego oraz czasem powstania. Polszczyzna południowokresowa wytworzona na podłożu ukraińskim jest starsza, zaczęła się kształtować już w XIV–XV wieku na terenie Rusi Czerwonej i Podola zachodniego, a potem na włączonych do Korony terenach Wołynia, Braclawszczyzny (Podola wschodniego) i Kijowszczyzny. Początki odmiany północnej zaś, używanej na terenie Wielkiego Księstwa Litewskiego (oraz Inflant Polskich), powstałej na podłożu białoruskim, częściowo też litewskim i miejscami łotewskim, przypadają dopiero na wiek XV–XVI. Różni owe dwa warianty także przebieg procesu rozwojowego, w szczególności udział ludności etnicznie polskiej w ich tworzeniu. Polszczyzna południowokresowa powstała w wyniku rozwoju języka polskiego przyniesionego na ziemię ruskie przez osadników z Polski (głównie z Małopolski i Mazowsza, ale też z innych regionów Polski, z Wielkopolski i Śląska), polszczyzna północnokresowa zaś stanowi przede wszystkim rezultat polonizacji miejscowej ludności litewsko-ruskiej (najpierw w XVI–XVIII wieku była to polonizacja warstw wyższych, a następnie w XIX wieku także ludności chłopskiej²). W konsekwencji różnic genetyczno-chronologiczno-rozwojowych odmiennie przedstawia się też ostateczny repertuar cech systemowych charakterystycznych dla każdej z odmian (zob. m.in. Bednarczyk 2017, s. 88–140; Dziegiel 2003, s. 85; Grek-Pabisowa 2005, s. 77–78; Kurzowa 1983, s. 68–72; 2006 (1993), s. 19–42; Rieger 2001, s. 582–585; Sicińska 2013; Turska 1982; Urbańczyk 1968b; Walczak 2015; Werenicz 1996, s. 125).

Polszczyzna kresowa, choć stanowiła odmianę peryferyczną w stosunku do innych terytorialnych odmian językowych wytworzonych na terenach etnicznie polskich, odegrała istotną rolę w dziejach języka polskiego. Stanowiła medium, poprzez które do polszczyzny literackiej przenikały zapożyczenia ruskie, tzn. białoruskie i ukraińskie, a w sposób pośredni także litewskie i orientalne (tureckie i tatarskie), a ponadto wpływała na przebieg niektórych zmian systemowych³. Oddziaływanie to było możliwe dzięki wysokiej randze polszczyzny kresowej oraz jej szerokiej podstawie społecznej. Była ona bowiem narzędziem codziennej komunikacji znacznej części społeczeństwa, zwłaszcza magnaterii i szlachty, w mniejszym stopniu mieszczaństwa i warstwy chłopskiej, a także środkiem

¹ Szerzej na temat pojęcia *Kresy* zob. Sicińska 2013, s. 17–45.

² Litwini zwykle ulegali najpierw białorutenizacji, a dopiero potem polonizacji. Przebieg tego procesu w sposób syntetyczny przedstawiła J. Mędelska (2015, s. 16–18).

³ Za najważniejszą zmianę systemową, która dokonała się pod wpływem polszczyzny kresowej, uważa się „zanik” *a* pochyłonego, tzn. obniżenie artykulacji *a* pochyłonego do *a*.

przekazu artystycznego wielu wybitnych twórców⁴. Nic zatem dziwnego, że polszczyzna kresowa niezmiennie, od XIX wieku począwszy, budzi zainteresowanie językoznawców⁵, czego rezultatem są liczne i wciąż powstające opracowania⁶.

Pomimo wieloletnich badań nad polszczyzną kresową wciąż nie do końca jasno i precyzyjnie ujęta jest jedna z najważniejszych kwestii teoretycznych, a mianowicie **status tej odmiany językowej i jej pozycja wśród innych odmian języka polskiego**. Kryteria i zasadność wydzielenia odmian językowych bywają problematyczne same w sobie, o czym świadczy wielość i różnorodność istniejących typologii (zob. Klemensiewicz 1961a (1953); Urbańczyk 1968a (1956); Furdal 1973; Skubalanka 1976; Buttler 1982; Gajda 1982; Wilkoń 2000 (1987); Markowski 1992; Gajda 2001; Pisarek 2002), w wypadku zaś polszczyzny kresowej sytuację komplikuje dodatkowo wspomniany już czynnik genetyczny. Polszczyzna kresowa powstała bowiem wskutek przeniesienia języka polskiego na tereny obce etnicznie (przede wszystkim ruskie, ale też litewskie, a nawet łotewskie), na których język ten rozwijał się w oderwaniu od polszczyzny ziem rdzennie polskich, na obcym substracie językowym (jako wynik polonizacji językowej ludności miejscowej) i pod wpływem obcego adstratu językowego (jako rezultat oddziaływania języków obcych na polszczyznę osadników z Polski). Język polski na Kresach wytworzył własne, swoiste cechy innowacyjne (interferencyjne oraz

⁴ Do twórców wywodzących się z Kresów należeli m.in. S. i B. Zimorowicowie, F. Karpiński, F. Zabłocki, F. Bohomolec, A. Mickiewicz, J. Słowacki, W. Syrokomla, A. Fredro, G. Zapolska i wielu innych.

⁵ Pierwsze prace poświęcone polszczyźnie południowokresowej to dwa słowniki: amatorski słowniczek regionalizmów podolskich A. Kremiera (1999 (pierwodruk 1870)) oraz słownik regionalizmów z Drohobycza i okolic P. Parylaka (1999 (pierwodruk 1877)). Z kolei pierwsze opracowanie polszczyzny północnokresowej poświęcone jest językowi komedii F. Bohomolca (Malinowski 1895).

⁶ Badania nad polszczyzną kresową rozwijające się od XIX wieku, to z jednej strony studia diachroniczne, dla których bazę materiałową stanowią utwory literatury pięknej oraz różnego typu teksty użytkowe, głównie ze sfery administracyjno-prawnej (m.in. Doroszewski 1949; Hrabec 1949; Koniusz 1992, 1993; Kość 1999; Wiśniewska 1975; Zaleski 1969, 1975 – polszczyzna południowokresowa; Bešta 1971; Brajerski 1961; Brzeziński 1975; Karpluk 1985; Kurzowa 1963; 1972, 2006 (1993); Pihan-Kijasowa 1999; Smolińska 1983; Sokółska 1999; Szpiczakowska 2001; Trypućko 1955–1957 – polszczyzna północnokresowa), z drugiej zaś strony badania polszczyzny zachowanej do dziś na terenie Ukrainy (m.in. Cechosz-Felczyk 2004; Dejna 1991a; Dziegiel 2003; Harhala 1999, 2004; Hrabec 1955; Krasowska 2012; Kurzowa 1983; Łesiów 1957, 1959; Rieger, Cechosz-Felczyk, Dziegiel 2002; Rudnicki 2000) oraz na terenach Litwy i Białorusi (m.in. Grek-Pabisowa, Maryniakowa 1999; Karaś 2002, 2017; Karaś (red.) 2001; Zielińska 2002). Zaliczyć tu należy także studia nad językiem przesiedleńców z Kresów, czyli nad polszczyzną kresową przeniesioną na tereny północnej i zachodniej Polski (na tzw. Ziemię Odzyskaną) (m.in. Lewaszkiewicz 2017; Nowakowska-Kempna 1996; Paryl 1996; Zdaniukiewicz 1972; Zielińska 2013, s. 224–231). Na temat stanu badań nad polszczyzną kresową zob. też Bednarczuk 2017, s. 88–89, 117, 148–158; Dziegiel 2003; Krasowska 2015; Sawaniewska-Mochowa 1991, 1995; Sicińska 2013, s. 49–55, 69–72.

niezależne), a przy tym zachował niektóre cechy archaiczne, usunięte poza obręb normy ogólnopolskiej (zob. Kurzowa 1997, s. 126–128; Sicińska 2013, s. 45–48). Procesy powstania i rozwoju, a w związku z tym także właściwości systemowe, różnią polszczyznę kresową od pozostałych odmian języka polskiego tak dalece, że ustalenie jej statusu jest szczególnie trudne⁷.

W starszych typologiach odmian językowych autorstwa Zenona Klemensiewiczza (1961a (1953)), Stanisława Urbańczyka (1968a (1956)), Antoniego Furdala (1973), Teresy Skubalanki (1976, s. 261 i inne), Aleksandra Wilkononia (2000 (1987)) i innych badaczy (Buttler 1982, s. 27 i inne; Gajda 1982, s. 54) polszczyzna kresowa nie jest zasadniczo uwzględniana. Rozważania nad odmianami językowymi uwarunkowanymi geograficznie ograniczają się w owych opracowaniach do zarysowania opozycji gwary wobec języka ogólnego, niekiedy ze wskazaniem na niejednoznacznie rozumiany język regionalny czy tzw. gwary miejskie. Trudno też szukać odniesień do polszczyzny kresowej w nowszych propozycjach typologicznych z przełomu XX i XXI wieku przedstawionych przez Andrzeja Markowskiego (1992), Stanisława Gajdę (2001) czy Walerego Pisarka (2002, s. 109 i inne)⁸.

Zasadniczą rolę w ujęciu tej kwestii odegrał artykuł Kwiryny Handke z 1993 roku poświęcony terytorialnym odmianom polszczyzny. Autorka usytuowała w nim polszczyznę kresową wśród odmian regionalnych języka polskiego (Handke 2001 (1993), s. 217). Stanowisko to przyjęli także inni autorzy, m.in. Jan Mazur (2001, s. 406) i Bogusław Wyderka (2001, s. 425).

Koncepcja K. Handke, choć niezwykle cenna, budzi jednak pewne zastrzeżenia. Nie uwzględnia ona bowiem dwóch istotnych okoliczności powstania i funkcjonowania polszczyzny kresowej. Po pierwsze, jak zauważyła Ewa Dziegiel, brakuje w niej podkreślenia zasadniczej różnicy między polszczyzną kresową a innymi typami polszczyzny regionalnej (wielkopolską, małopolską, śląską, mazowiecką, pomorską) pod względem genezy, rozwoju, a także właściwości (Dziegiel 2003, s. 86). Ta pierwsza, jak wspomniano, kształtowała się poza terenami etnicznymi, w nieustannym kontakcie z językami obcymi, te pozostałe stanowią wynik ewolucji polszczyzny na terenach rdzennych. Po drugie, sprowadzenie polszczyzny kresowej wyłącznie do poziomu odmiany określanej jako polszczyzna regionalna zawęża zakres zjawiska, jakim jest rzeczywistość językowa występująca

⁷ Trudności te wynikają także z innych przyczyn, które jednak odgrywają mniejszą rolę, mianowicie z faktu, iż odmiana kresowa języka pozostaje wewnątrznie niejednolita i to w wielu wymiarach – geograficznym, społecznym, stylistycznym i chronologicznym (por. Dziegiel 2017; Karaś 2002, s. 19; Nowowiejski 1996).

⁸ Autorzy nowszych typologii odmian językowych kładą nacisk na opis odmian społecznych, stylistycznych i realizacyjnych, natomiast odmianom terytorialnym poświęcają znacznie mniej uwagi.

dawniej i dziś na Kresach Wschodnich, redukuje jej bogactwo. Przez polszczyznę regionalną rozumie się bowiem „terytorialno-środowiskowy wariant ogólnej odmiany języka narodowego, mający wszystkie jej cechy, a ponadto pewien zasób odrębności”, który w ogólnym schemacie klasyfikacyjnym sytuowany jest „jako boczne odgałęzienie odmiany ogólnej”⁹ (Handke 2001 (1993), s. 217). Tymczasem polszczyzna kresowa to nie tylko regionalny wariant polszczyzny ogólnej, to także gwary kresowe oraz tzw. gwary miejskie (przede wszystkim bałak lwowski).

Najwłaściwszym rozwiązaniem wydaje się potraktowanie polszczyzny kresowej jako **odmiany terytorialnej** w nowszym, szerokim rozumieniu tego terminu zaproponowanym przez K. Handke i obejmującym „dialekty i gwary ludowe oraz odmiany regionalne pojmowane szerzej, w tym gwary miejskie” (Handke 1997a (1986), s. 12; 2001 (1993), s. 201; por. Wyderka 1990, s. 6). Takie ujęcie, wprowadzając tylko sygnalizowane, a nie formułowane *explicite*, pojawia się już w pracach Janusza Riegera (1982, s. 10). W pełni natomiast werbalizuje i rozwija ów pogląd Józef Kość, który proponuje, aby termin *polshczyzna kresowa* rozumieć jako „zespół terytorialnych wariantów języka zdeterminowanych socjolingwistycznie i etnicznie” (Kość 2005, s. 304; por. też Kość 1999), a dodać by można jeszcze – także uwarunkowanych historycznie. W związku z tym termin *polshczyzna kresowa* należałoby rozumieć jako pojęcie bardzo szerokie, będące ogólnym określeniem terytorialnej odmiany języka polskiego ukształtowanej na Kresach Wschodnich i na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim, obejmujące swoim zakresem kresowy wariant języka ogólnego (literackiego), kresowe gwary miejskie oraz kresowe gwary ludowe (gwary wyspowe)¹⁰.

Nie przyjęła się natomiast szerzej propozycja Stanisława Dubisza zrównania polszczyzny kresowej pod względem statusu z wszelkimi językami zbiorowości polonocentrycznych poza granicami kraju. Zdaniem badacza „polshczyzna północnokresowa¹¹, traktowana (...) etykietalnie jako określenie zbioru wariantów komunikatywnych (...), współcześnie w większości charakteryzuje się wyznacznikami tożsamymi z wyznacznikami innych kodów autochtonicznych polskich grup etnicznych i zbiorowości polonijnych poza granicami państwa polskiego” (Dubisz 1999, s. 91). Do podobieństw autor zalicza: 1) ograniczony zakres stosowania polszczyzny, pełniącej jedynie funkcję kodu lokalnego i związaną z tym jego niższą rangę niż języków oficjalnych danych państw (ważna jest przy tym rola

⁹ Odmianą regionalną posługują się różne warstwy i środowiska społeczne, częściej w mowie, ale też w piśmie (Handke 2001 (1993), s. 216–217).

¹⁰ Analogiczne stanowisko zajmuje J. Kość, choć w ramach polshczyzny południowokresowej wyróżnia jedynie *dialekt południowokresowy*, *południowokresową gwarę miejską* i *południowokresowe gwary ludowe* (1999, s. 22), nie uwzględniając regionalnego wariantu języka ogólnego.

¹¹ W tym akurat tekście autor wypowiada się na temat polshczyzny Kresów Północnych, ale na zasadzie analogii można tę wypowiedź odnieść do całej polshczyzny kresowej.

integrująca i kulturotwórcza polszczyzny jako kodu etnicznego), 2) podobieństwo w sferze stratyfikacji odmian języka wynikające z diasporycznego charakteru tych zbiorowości oraz z uzualności i mieszanego charakteru części wariantów komunikatywnych (i w jednym, i w drugim przypadku występują standardowe odmiany polszczyzny oraz odmiany mieszane – kulturalne i regionalno-gwarowe), 3) wspólne różnicowanie pokoleniowe (choć o nieco innym charakterze), 4) analogiczne różnicowanie konstytutywnych cech, charakteryzujących podstawowe warianty komunikatywne w obu typach zbiorowości (cechy interferencyjne, defektywno-deformatywne, innowacyjno-archaiczne)¹² (Dubisz 1999, s. 89–91).

Różnica między polszczyzną kresową a językiem zbiorowości polonijnych, na którą wskazuje sam S. Dubisz, to fakt, iż ta pierwsza ma status języka autochtonicznego (używają jej autochtoniczne zbiorowości etniczne, osadnicze i przesiedleńcze), natomiast temu drugiemu przysługuje status języka imigracyjnego (używają go zbiorowości emigracyjne, wychodźcze) (Dubisz 1999, s. 89). Zdaniem Haliny Karaś istotna jest jeszcze jedna różnica, mianowicie to, że „na Kresach mamy do czynienia z odmianą terytorialną polszczyzny ukształtowaną na substracie obcojęzycznym i w warunkach wielowiekowego kontaktu z językami współistniejącymi na tym terenie, zróżnicowaną geograficznie, społecznie, pokoleniowo, stylowo i idiolektalnie”. Tymczasem „Język zbiorowości polonijnych, który również znajduje się w kontakcie z językiem kraju osiedlenia, nie powstał na substracie obcym na zwartym obszarze, i nie da się go określać jako odmiany terytorialnej polszczyzny”, jest to „melaż elementów języka polskiego (i jego wariantów), języka kraju osiedlenia i języków innych grup etnicznych, z którymi polonijne zbiorowości wchodzi w kontakt” (Karaś 2002, s. 20)¹³. Traktowanie polszczyzny kresowej jako jednego z języków polonocentrycznych wspólnot komunikatywnych poza granicami kraju budzi zatem zastrzeżenia wśród badaczy.

Trudności związane z określeniem statusu polszczyzny kresowej i z usytuowaniem jej wśród innych odmian polszczyzny przekładają się na problemy nominacyjne, których rezultatem jest **wielość wariantywnych terminów i ich niejednoznaczność**¹⁴. Pomimo długotrwałej tradycji badań nad polszczyzną kresową brak w językoznawstwie polskim jednego, adekwatnego i powszechnie stosowanego terminu określającego mowę używaną przez społeczność polską na terenie dawnych Kresów Wschodnich. Przez długi czas w użyciu pozostawały dwa

¹² Na temat zbieżności cech konstytutywnych języka zbiorowości polonocentrycznych poza granicami kraju z typologią cech wyróżniających polszczyznę kresową zob. też Sicińska 2018, s. 294–296.

¹³ Sam S. Dubisz (1999, s. 91–92) podkreśla dodatkowo odrębność fenomenu kulturowego polszczyzny kresowej.

¹⁴ Na wariantywność i niekonsekwencję nazewnictwa w zakresie polszczyzny kresowej zwracała już uwagę J. Klimek (2010; 2012).

konkurencyjne terminy: *polszczyzna kresowa* i *dialekt kresowy*, z których pierwszy używany jest nadal, drugi natomiast stosunkowo rzadko. W ostatnich latach pojawił się kolejny termin: *regiolekt kresowy*. Stosowane są ponadto różnorodne terminy opisowe, jak np. *język polski na Ukrainie czy język polski na Białorusi*.

Terminu *polszczyzna kresowa* po raz pierwszy użył badacz białoruski Wiaczesław Werenicz w pracy z 1973 roku (1973, s. 11). Obecnie termin ten jest bardzo rozpowszechniony w językoznawstwie polskim. Ze względu na wspomniane wcześniej zróżnicowanie polszczyzny dawnych Kresów Wschodnich na dwa zasadnicze warianty geograficzne, południowy i północny, oprócz terminu nadrzędnego *polszczyzna kresowa* funkcjonują także dwa terminy podrzędne i specyfikujące, tj. *polszczyzna południowokresowa* oraz *polszczyzna północnokresowa* (w ostatnich latach też niekiedy *południowo-wschodnia polszczyzna kresowa* i *północno-wschodnia polszczyzna kresowa*). Terminologię tę stosują autorzy prac poświęconych zarówno historii, jak i współczesności języka polskiego na Kresach Wschodnich, przede wszystkim jednak, co należy podkreślić, ci pierwsi¹⁵ (zob. Ananiewa 1993; Dzięgieł 2003, s. 86, passim; Handke 1997b; 1997c; Janiak 2004; Joachimiak-Prażanowska, Mędelska 2001; Karaś 2002, s. 47; Karpluk 1986; Kostecka-Sadowa 2005; Kosyl 1978; Kość 1999; Krasowska 2015, s. 55; Kurzowa 1991; Laskowski, Rzepka, Twardzik 2003; Mędelska 2015, s. 27; Pihan 1992; Rieger 2001, s. 582; 2017; Sawaniewska-Mochowa 1990; Smolińska 1983; SPK 1982–2011; Szczepankowska 1999 i inni). Terminologia ta ma więc wyraźnie historyczne odniesienie¹⁶, tak jak historyczny charakter ma samo pojęcie Kresów Wschodnich.

Zaletą wszystkich trzech terminów jest ich znaczne rozpowszechnienie, mankamentem zaś niejasność i nieprecyzyjność, gdyż pierwszy człon terminologiczny, *polszczyzna*, który powinien w założeniu wskazywać *genus proximum* odmiany, nie identyfikuje ani jej istoty, ani statusu jako odmiany językowej, z kolei zaś człon drugi, *kresowa* (też *południowokresowa* i *północnokresowa*), który powinien określać *differentia specifica* odmiany, odsyła do wieloznacznego, zmiennego w czasie, trudnego do sprecyzowania pod względem terytorialnym, w dodatku wywołującego negatywny odbiór wśród naszych wschodnich sąsiadów, pojęcia *Kresy* (oraz odpowiednio: *Kresy Południowo-Wschodnie* i *Kresy Północno-Wschodnie*)¹⁷ (zob. Sicińska 2013, s. 17–45; por. Kurzowa 1985, s. 104; Bednarczyk 2017).

¹⁵ Od 1997 roku istnieje też Pracownia Polszczyzny Kresowej w Instytucie Języka Polskiego PAN.

¹⁶ Ten historyczny aspekt terminu podkreślają też inni badacze, zob. m.in. Dubisz 2014, s. 8.

¹⁷ Pojęcie *Kresy* w znaczeniu południowo-wschodniego pogranicza państwa polskiego funkcjonowało już w XVII wieku. Początkowo przez *Kresy* rozumiano przede wszystkim Podole, z czasem nazwą tą objęto także Ukrainę (tj. Kijowszczyznę i Braclawszczyznę) oraz Dzikie Pola. Takie rozumienie Kresów panowało do czasu rozbiorów, czyli w przybliżeniu do końca XVIII wieku. W okresie zaborów pojęcie Kresów odnoszono do terenów wschodnich dawnej I Rzeczypospolitej, które nie weszły w skład Królestwa Polskiego, natomiast w okresie

Wydaje się jednak, że to, co jest wadą owych terminów, czyli ich niejasność i nieprecyzyjność, stanowi zarazem ich atut, ponieważ nieprecyzyjny, rozmyty termin lepiej przystaje do złożonej, niepoddającej się jednoznaczny, syntetyzującym ocenom rzeczywistości językowej, jaką była i jest polszczyzna funkcjonująca na terenie historycznych Kresów Wschodnich. Faktem jest, że termin *polshczyzna kresowa* pozostaje obecnie w powszechnym użyciu wśród polskich językoznawców.

Konkurencyjny termin *dialekt kresowy* spopularyzowała Zofia Kurzowa, używając go w swoich licznych pracach poświęconych polszczyźnie zarówno Kresów Południowych, jak i Północnych (a zatem także w postaci paralelnych terminów *dialekt południowokresowy* i *dialekt północnokresowy*) (Kurkowa 1983, 1985, 2006 (1993)). Należy przy tym wyraźnie podkreślić, że badaczka utożsamiała dialekt kresowy z regionalną odmianą polszczyzny, rozumianą jako odmiana języka ogólnego¹⁸ (tym samym wykluczała z pojęcia *dialekt kresowy* gwary kresowe) (Kurkowa 1985, s. 104–106). Tak rozumiany dialekt kresowy dzieliła na dwie odmiany społeczne: dialekt kulturalny jako mowę warstw kulturalnych, wykształconych, oraz gwarę miejską, czyli mowę warstw niższych, niewykształconych¹⁹ (Kurkowa 1985, s. 106; 2006 (1993), s. 74).

Termin *dialekt kresowy* już wcześniej stosowało wielu badaczy, m.in. Kazimierz Nitsch (1954), Z. Klemensiewicz (1961b (1951), s. 28), S. Urbańczyk (1968b, 1999), M. Brzezina (1974, s. 196), J. Mazur²⁰ (1978). Bywa on używany

---

międzywojennym Kresami nazywano wschodnie obszary nowo odrodzonego państwa, którego granice wytyczył traktat ryski z 1921 roku. Współcześnie pod pojęciem Kresów Wschodnich rozumiana jest całość ziem wschodnich (północnych i południowych) dawnej Rzeczypospolitej, które znajdują się dziś poza granicami Polski. Ponieważ termin ten odwołuje się do realiów historycznych, należy go obwarować kwalifikatorem *dawny* i mówić o *dawnych Kresach Wschodnich*. Niekiedy w analogicznej funkcji bywa też stosowane wyrażenie dystansujące *tak zwany*, a więc mowa jest o *tzw. Kresach Wschodnich* czy *tzw. dawnych Kresach Wschodnich* (zob. np. Dubisz 2014, s. 11). Ta druga strategia nazewnicza może budzić pewne wątpliwości, ponieważ skrót *tzw.* stosuje się w celu zaznaczenia dystansu do nazwy utrwalonej, ale w jakiś sposób nieadekwatnej czy nietrafnej, np. *tzw. Ziemie Odzyskane*. Nazwa *Kresy Wschodnie* jest nie tyle niewłaściwa, co anachroniczna, odnosi się bowiem do określonego okresu historycznego.

¹⁸ Charakterystyczną uwagę formuluje na ten temat J. Rieger: „Tymczasem można przyjąć, że istniała polszczyzna regionalna południowo- i północnokresowa, Z. Kurkowa określała ją jako «dialekt», dla mnie niewątpliwie w związku z lansowanym w naszych czasach studenckich terminem «dialekt kulturalny» (2017, s. 522).

¹⁹ Należy przy tym zaznaczyć, że termin *gwara miejska* badaczka odnosiła wyłącznie do polszczyzny południowokresowej, uznając, iż w odniesieniu do mowy warstw niższych, niewykształconych na Kresach Północno-Wschodnich nie można stosować terminów *dialekt miejski* czy *gwara miejska*, ponieważ ośrodki miejskie na Kresach Północnych, nawet Wilno, nie wytworzyły odrębnej warstwy miejskiej, jak Lwów na Kresach Południowych (Kurkowa 2006 (1993), s. 74).

²⁰ Badacz ten należał początkowo do zwolenników uznania polszczyzny kresowej za dialekt (zob. Mazur 1978), skorygował jednak swoje stanowisko w artykule *Dialekty* opublikowanym w 2001 roku w pracy S. Gajdy *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski* (Mazur 2001, s. 406).

także współcześnie, np. przez J. Riegera (2001, s. 582–583), H. Karaś (2002, s. 47) czy Monikę Szpiczakowską (2002; 2004). Przypisuje mu się jednak różne zakresy, np. dla J. Riegera terminy *dialekt północnokresowy* i *dialekt południowokresowy* to synonimy *polszczyzny północnokresowej* i *polszczyzny południowokresowej* (2001, s. 582–583), natomiast H. Karaś traktuje *dialekt północnokresowy* jako pojęcie zakresowo węższe niż *polszczyzna północnokresowa* (dialekt północnokresowy oznacza, według badaczki, wariant kulturalny, zwłaszcza historyczny, czyli odmianę języka polskiego stosowaną na Kresach Północno-Wschodnich od XVI wieku przez warstwy wyższe) (Karaś 2002, s. 47).

Podstawowym mankamentem terminu *dialekt kresowy* jest operowanie pojęciem dialektu, które nie w pełni przystaje do rzeczywistości językowej, którą ma określać²¹. Z tego powodu przeciwko jego stosowaniu zaproponował swego czasu Karol Dejna. Zdaniem badacza nie można polszczyzny kresowej nazywać dialektem, ponieważ nie została ona ukształtowana na zwartym polskim terytorium etnicznym, nie jest mową chłopów, nie wytworzyła odrębnego systemu, pozostając sumą indywidualnych realizacji języka ogólnopolskiego, nie jest więc ona rezultatem ewolucji języka, lecz skutkiem interferencji ruskich w polszczyźnie dwujęzycznych Polaków (Dejna 1984, s. 52–56; 1991b, s. 6–7). Stanowisko K. Dejny jest konsekwencją przyjętej przez niego definicji dialektu, zgodnie z którą „dialekt (...) to odmiana języka etnicznego, odznaczająca się zespołem cech dialektalnych, czyli innowacji w rozwoju tego języka, wytworzonych i upowszechnionych w obrębie chłopskiej zbiorowości zamieszkującej ograniczoną część terytorium etnicznego” (Dejna 1984, s. 55). W tym kontekście zastrzeżenia wysunięte pod adresem terminu *dialekt kresowy* są w pełni uzasadnione, co zauważyło wielu badaczy, m.in. A. Zdaniukiewicz (1996, s. 145), J. Mazur (2001, s. 406), J. Kość (2001, s. 61–62) czy E. Dzięgiel (2003, s. 86).

Jednakże terminy, które K. Dejna zaproponował zamiast *dialektu kresowego*, również nie są trafne i adekwatne wobec opisywanego zjawiska i zapewne dlatego nie przyjęły się w terminologii językoznawczej. Termin *narzecze*, który miałby się odnosić do gwar na wschodnim pograniczu Polski (Dejna 1984, s. 56–57), jest, jak zauważyła E. Dzięgiel, terminem sztucznym (2003, s. 86), a dodać też należy, że w ogóle rzadko używanym w dialektologii, a nawet szerzej w językoznawstwie polskim. Nieadekwatne do przedmiotu jest również określenie *gwara przejściowa polsko-ruska* (Dejna 1991b, s. 7), ponieważ polszczyzną kresową posługiwały się i posługują różne warstwy społeczne, jest ona wyraźnie zróżnicowana społecznie, a gwary rozumiane jako mowa ludności wiejskiej są tylko jej częścią (zob. też Dzięgiel 2003, s. 86).

²¹ Problematyczny pozostaje także, tak jak i w przypadku poprzedniego terminu, przymiotnik *kresowy*.

Ważnymi głosami, wnoszącymi nowe wątki do dyskusji na temat dialektu kresowego, stały się wypowiedzi A. Zdaniukiewicza oraz J. Kościa. Pierwszy z badaczy przyznał wprawdzie, że polszczyzna kresowa rozumiana jako odmiana ukształtowana na ziemiach ruskich nie przystaje do pojęcia dialektu w rozumieniu zaproponowanym przez K. Dejnę, zarazem jednak postawił pytanie, czy istotnie to „polszczyzna kresowa nie przystaje do tak pojmowanego dialektu”, czy może „tak pojmowany dialekt nie przystaje do polskiej teraźniejszości językowej” (Zdaniukiewicz 1996, s. 145). Należy bowiem zwrócić uwagę, że współcześnie pojęcie dialektu bywa rozumiane szerzej, a w zakres badań dialektologii wkraczają w dużym stopniu zagadnienia socjolingwistyczne (zob. m.in. Dunaj 1986, 1996; Kość 2001, s. 62; Okoniowa 2002; Wyderka 2014).

Z kolei J. Kość zaproponował nowy zakres znaczeniowy dla pojęcia *dialekt południowokresowy*. Otóż termin ten mógłby, zdaniem badacza, obejmować zespół gwar południowokresowych na Ukrainie (czyli gwar wyspowych), a także bliskich im gwar wschodniej Lubelszczyzny na pograniczu polsko-ukraińskim (czyli gwar peryferycznych), a także gwar kresowych przeniesionych na Śląsk (Kość 1999, s. 21–22 i inne; Kość 2001, s. 70 i inne). Argumenty przemawiające za takim ujęciem są dwa: po pierwsze, wspomniany już szerzący się we współczesnej literaturze dialektologicznej nowy sposób definiowania dialektu (wykraczający poza rozumienie genetyczno-systemowe) oraz związane z tym poszerzenie zakresu badań dialektologicznych²², a po drugie, fakty językowe oraz pozajęzykowe wspólne dla wymienionych zespołów gwar (wspólny rejestr cech gwarowych we wszystkich podsystemach językowych²³, analogiczne tendencje językowe, podobne procesy kształtowania się tych gwar – w warunkach substratu i adstratu językowego) (Kość 1999, s. 170; 2001, s. 62). W każdym razie termin *dialekt południowokresowy* stosowany jest przez badacza w odniesieniu do gwar ludowych, a jego zakres postrzegany jest jako węższy niż zakres terminu *polszczyzna południowokresowa*.

Nie istnieje jednak w tym wypadku prosta analogia między polszczyzną południowokresową a północnokresową. Jak zauważa bowiem H. Karaś, odnośnie terminu *gwara* do polszczyzny wiejskiej i małomiasteczkowej na Kresach Północnych budzi sprzeciw badaczy. O ile bowiem gwary południowokresowe są genetycznie gwarami polskimi przeniesionymi na Ukrainę przez osadników z Polski, o tyle gwary północnokresowe na Litwie, Łotwie i Białorusi powstały głównie jako rezultat polonizacji chłopstwa litewskiego (bezpośrednio lub przez etap białorutenizacji), co wyklucza użycie w stosunku do nich terminu

²² Pisze o tym obszernie B. Dunaj (1996, s. 23–24). Zob. też Kość 2001, s. 62.

²³ Na analogie systemowe między gwarami wyspowymi na Ukrainie a peryferycznymi na Lubelszczyźnie, takie jak brak *a* pochylonego, brak mazurzenia, liczne wpływy ruskie, zwracał uwagę już K. Nitsch (zob. m.in. Kość 2001, s. 62).

gwara (Karaś 2017, s. 46–47). Z tego też zapewne względu termin *dialekt północnokresowy* nie bywa stosowany w znaczeniu ogółu gwar na dawnych Kresach Północno-Wschodnich.

Należy zauważyć, że dyskusja tocząca się wokół pojęcia *dialekt kresowy* wniosła istotne treści do rozważań nad teorią i metodologią badań nad polszczyzną kresową. Jak zauważył J. Kość, był to nie tylko spór czysto terminologiczny, ważny sam w sobie, ale też starcie dwu odmiennych koncepcji badawczych dotyczących historycznych odmian terytorialnych polszczyzny poza jej terytorium etnicznym, mianowicie koncepcji genetyczno-systemowej K. Dejny oraz koncepcji typologiczno-socjolingwistycznej Z. Kurzowej, kontynuowanej w wielu innych pracach (Kość 2005, s. 305–306).

Za pewną próbę wyjścia z impasu terminologicznego można uznać wprowadzenie terminu *regiolekt kresowy*²⁴, który stosują m.in. Iryda Grek-Pabisowa (2005), Małgorzata Ostrówka (2005) oraz S. Dubisz (2014, s. 8 i inne). Określenie to tylko częściowo rozwiązuje jednak problem, ponieważ, owszem, z jednej strony przybliżyła status określanej odmiany językowej, wskazując na jej ograniczenie geograficzne, regionalne, z drugiej jednak strony nie eliminuje odniesienia do kontrowersyjnego przymiotnika *kresowy*. Ponadto termin ten bywa używany w różnych zakresach, co powoduje jego niejednoznaczność i nieprecyzyjność.

I. Grek-Pabisowa oraz M. Ostrówka używają terminu *polski regiolekt północnokresowy na Litwie i Białorusi* w szerokim zakresie, to znaczy w odniesieniu do całej polszczyzny północnokresowej ze wszystkimi jej wewnętrznymi wariantami (Grek-Pabisowa 2005; Ostrówka 2005).

Z kolei S. Dubisz traktuje regiolekt jako synonim polszczyzny regionalnej będącej odmianą języka ogólnego. Badacz stwierdza bowiem *expressis verbis*, iż „można mówić o występowaniu polszczyzny kresowej w postaci dwóch podstawowych odmian komunikacyjno-stylowych – w postaci regionalnych odmian polszczyzny ogólnej (inaczej regiolektów) oraz w postaci dialektów ludowych. I jedne, i drugie były zróżnicowane terytorialnie zgodnie z ich historią, można więc mówić o regiolekcie południowokresowym (lwowskim) i południowokresowych dialektach ludowych oraz o regiolekcie północnokresowym (wileńskim) i północnokresowych dialektach ludowych” (Dubisz 2014, s. 8). Tak pojmowany termin *regiolekt kresowy* nie mógłby zatem zastąpić pojęcia szerszego, czyli *polszczyzny kresowej*, ale mógłby stanowić termin o podrzędnym znaczeniu.

Sytuację dodatkowo komplikuje fakt, iż terminu *regiolekt* używają – w odrębnych znaczeniach – dialektolodzy badający polskie gwary rdzenne. B. Wyderka, opisując współczesny stan polskich gwar, stwierdza, że wkroczyły one w nowy,

²⁴ Termin *regiolekt*, oznaczający wariant regionalny języka, powstał wskutek kontaminacji terminów *region* i *dialekt*. Wpisuje się on w szereg nazewniczy tworzony przez takie terminy, jak *dialekt* i *etnolekt* (a w szerszej perspektywie także: *biolekt*, *idiolekt* i inne).

postdialektalny etap rozwoju, na którym to etapie dokonuje się ich wewnętrzna ewolucja polegająca między innymi na procesie emancypacji. W wyniku emancypacji takich gwar, jak podhalańska, kurpiowska czy śląska, powstają nowe formacje językowe, które na poziomie systemowym przejawiają właściwości dialektalne. Funkcjonalnie natomiast zagarniają gatunki wypowiedzi właściwe dotąd językowi literackiemu, a zatem używane są nie tylko w sferze komunikacji codziennej, ale też publicznej. Status lingwistyczny tych nowych odmian funkcjonalnych jest trudny do zdefiniowania, w każdym razie jednym ze stosowanych na ich określenie terminów jest właśnie *regiolekt* (pozostałe to *dialekt kulturowy* i *mikrojęzyk literacki*) (Wyderka 2014, s. 112; 2015, s. 578). Jeszcze inne rozumienie regiolektu proponował wcześniej Stefan Warchoł – termin ten miałby oznaczać zespół „niejednorodnych” genetycznie gwar, związany w ciągu dziejów z konkretnym regionem, zdolny wytworzyć takie specyficzne i wspólne cechy językowe, które wyróżniają dany obszar spośród innych gwar występujących w obrębie dialektu lub na terenach międziodialektalnych, określanych zwykle jako gwary mieszane lub przejściowe (1998, s. 44).

Zważywszy na wszystkie opisane wyżej uwarunkowania, nie wydaje się, by termin *regiolekt kresowy* miał szanse na upowszechnienie i by mógł zastąpić dotychczasowe terminy *polszczyzna kresowa* i *dialekt kresowy*. Wątpliwości tego typu wyrażają także inni badacze (zob. np. Karaś 2017, s. 48).

Omówione terminy: *polszczyzna kresowa*, *dialekt kresowy* i *regiolekt kresowy*, różnią się między sobą pierwszym członem nazewniczym określającym *genus proximum* odmiany językowej, mają jednak wspólną cechę – wszystkie odwołują się do pojęcia *Kresy*. Aby uniknąć tego problematycznego odwołania, Leszek Bednarczuk zaproponował termin (*językowe*) *pogranicza polszczyzny*, a także określenia typu *język polski na pograniczu wschodnim ziem dawnej Rzeczypospolitej*, a w szczegółowym odniesieniu: *polszczyzna północno-wschodnia* i *polszczyzna południowo-wschodnia*²⁵ (2017, s. 87, 94–95, 117, 120–123). Propozycja terminologiczna L. Bednarczuka rodzi pewne wątpliwości: 1) termin najbardziej ogólny *językowe pogranicza polszczyzny* stosuje się nie tylko do pogranicza wschodniego (polsko-białoruskiego i polsko-ukraińskiego), ale także południowego (polsko-czeskiego i polsko-słowackiego), a to stanowi rozszerzenie zakresu pojęcia w stosunku do *polszczyzny kresowej*, jednoznacznie kojarzonej wyłącznie z terenami na wschód od granicy państwa polskiego; 2) określenie *język polski na pograniczu wschodnim ziem dawnej Rzeczypospolitej* jest nieporęczne ze względu na swoją długość, a przy tym nie do końca adekwatne – dawne *Kresy Wschodnie* ze względu na uwarunkowania geograficzne oraz polityczno-osadnicze nie stanowią

²⁵ Jak bardzo jednak pojęcie *polszczyzny kresowej* jest zakorzenione w nauce polskiej, świadczy fakt, iż pomimo zadeklarowanej na wstępie postawy badacz używa w swojej pracy terminu *polszczyzna kresowa*, zawierającego przymiotnik motywowany przez nazwę *Kresy* (zob. Bednarczuk 2017, s. 94, 125 i inne).

pogranicza w klasycznym rozumieniu tego pojęcia, choć, owszem, bywają przez historyków i językoznawców traktowane jako swoiste pogranicze kulturowe (zob. Budzyński 2008, s. 13–14; Pihan-Kijasowa 2015); 3) najbardziej szczegółowe określenia *polszczyzna północno-wschodnia* i *polszczyzna południowo-wschodnia* użyte bez kontekstu nie ewokują w sposób jednoznaczny desygnatu, czyli polszczyzny kresowej (wywołują raczej skojarzenia z odmianami regionalnymi na terenie obecnej Polski). Wydaje się więc, że propozycja L. Bednarczuka może być cenną propozycją „ponad” lub „obok”, ale nie „zamiast”.

W literaturze językoznawczej poświęconej polszczyźnie dawnych Kresów Wschodnich funkcjonuje też druga grupa terminów, odmiennych od wyżej przedstawionych – są to **nazwy opisowe zawierające komponent toponimiczny**. Bywają one stosowane przede wszystkim w odniesieniu do współczesnej polszczyzny używanej na obszarach znajdujących się poza wschodnią granicą Polski, a zamieszkiwanych między innymi przez autochtoniczne zbiorowości polskie.

Wśród nazw zawierających toponim można wyróżnić:

- nazwę wskazującą na bardzo szeroki i ogólny zasięg geograficzny omawianego typu polszczyzny, to *język polski na Wschodzie* (Rieger 2001),
- nazwy zawężające zasięg użycia polszczyzny do obszaru konkretnego państwa czy konkretnych państw: *język polski na Ukrainie* (Dzięgiel 2017; Gałęcki 1997; Rieger 1996; Rieger, Cechosz-Felczyk, Dzięgiel 2002) || *polszczyzna na Ukrainie* (Dzięgiel 2003), *język polski na Litwie* (Mędelska 1993; Mędelska, Sawaniewska-Mochowa 1997), *język polski na Łotwie* (Karaś 1997), *język polski na Litwie, Łotwie i Białorusi* (Zielińska 1998), *język polski na Białorusi, Litwie i Ukrainie* (Rieger 1998), *język polski (polszczyzna) na Litwie, Ukrainie i Białorusi* (Dubisz 2014),
- nazwy ograniczające zasięg użycia polszczyzny do pomniejszych regionów, jak np. *język polski na Wileńszczyźnie* (Turska 1983), *język polski na Kowieńszczyźnie*²⁶ (Karaś (red.) 2001), *język polski na Litwie Kowieńskiej* (Zielińska 2000; 2001),
- nazwy ograniczające zasięg użycia polszczyzny do pojedynczych miast kresowych, jak np. *polszczyzna Lwowa* (Kurzowa 1983), *dialekt miejski Lwowa* (Seiffert 1993)²⁷.

²⁶ Warto przy tym zauważyć, że geograficzne zasięgi odmian określanych tą samą nazwą, np. *język polski na Kowieńszczyźnie (polszczyzna kowieńska)*, bywają różnie rozumiane ze względu na różnice w wyznaczaniu przez badaczy granic określonych regionów (por. uwagi Karaś 2002, s. 6–8).

²⁷ W dwóch ostatnich przypadkach zamiennie stosowane są nazwy z przymiotnikiem odtoponimicznym. Nazywają one warianty języka ograniczone do miast kresowych, przede wszystkim Wilna i Lwowa, np. *polszczyzna wileńska* (Koniusz 1996), *gwara lwowska* (Górawski 1982) albo do regionów skupionych wokół tychże miast, np. *polszczyzna wileńska* (Dubicka 1986),

Jak już wspomniano, nazwy zawierające toponim bywają używane przede wszystkim w odniesieniu do współczesnej polszczyzny na obszarach poza wschodnią granicą kraju. Niektórzy badacze wyrażają nawet zdecydowany sprzeciw wobec stosowania dla rzeczywistości językowej XX i XXI wieku terminu *pol-szczyzna kresowa* – ze względu na jego historyczne i narodowościowo-polityczne nacechowanie. W sposób zdecydowany oponuje przeciwko niemu np. Irena Masojć, proponując, zamiast terminów *dialekt północnokresowy* i *pol-szczyzna północnokresowa*, określenie *język polski na Litwie*, które, jak sama zaznacza, jest niezbyt precyzyjne i stylistycznie nieporęczne, ale za to neutralne (Masojć 1995, s. 25). Z reguły jednak autorzy posługujący się nazwami opisowymi typu *język polski na Litwie*, *Łotwie*, *Białorusi* i *Ukrainie* używają też równoległe tradycyjnego terminu *pol-szczyzna kresowa*.

Opisowe nazewnictwo bywa też stosowane w odniesieniu do historycznych wariantów polszczyzny kresowej, przy czym składnikiem onimicznym wyznaczającym przestrzeń geograficzną są wówczas także nazwy historyczne, czyli *Kresy Wschodnie* lub *Wielkie Księstwo Litewskie*, np. *język polski dawnych Kresów Wschodnich* stosowany jako tytuł całego cyklu publikacji (JPKW 1994–2012), *język polski na Kresach Północno-Wschodnich* (Grek-Pabisowa 1992; Kurzowa 1982), *pol-szczyzna Kresów północno-wschodnich* (Pihan-Kijasowa 1999; Sokólska 1999), *pol-szczyzna kresów południowo-wschodnich* (Zaleski 1998), *język polski w Wielkim Księstwie Litewskim* (Kurzowa 1992; 1993). Większość terminów tego typu zawiera w swoim składzie nazwę *Kresy*, co czyni je podobnie niejednoznacznyymi i dyskusyjnymi jak nazwa *pol-szczyzna kresowa*.

W podsumowaniu powyższych rozważań należy odnieść się do dwóch poruszonych kwestii: do statusu oraz do nazewnictwa odmian używanych na terenie dawnych Kresów Wschodnich. Co do pierwszego problemu wydaje się, iż rzeczywistość językową na terenie dawnych Kresów Wschodnich najwłaściwiej będzie ujmować w kategoriach szeroko rozumianej odmiany terytorialnej języka. W zakresie terminologii warto byłoby natomiast wprowadzić, zauważalne już w wielu pracach, różniczenie chronologiczne: w odniesieniu do dawnej polszczyzny na Kresach mógłby być stosowany mocno już zakorzeniony i rozpowszechniony termin *pol-szczyzna kresowa* oraz podrzędne wobec niego terminy *pol-szczyzna południowokresowa* i *pol-szczyzna południowokresowa* (też *południowo-wschodnia pol-szczyzna kresowa* i *północno-wschodnia pol-szczyzna kresowa*) (zob. też Kość 1999, 2005, s. 304–305; Sicińska 2013), a ponadto w węższych zakresach terminy *regiolekt kresowy* i *gwary kresowe*, natomiast w odniesieniu do współczesnej sytuacji językowej najbardziej trafne byłyby terminy opisowe typu *pol-szczyzna na Ukrainie*, *język polski na Litwie* itp.

---

pol-szczyzna kowieńska (Mędelska, Marszałek 2001; Sawaniewska-Mochowa 1996; Zielińska 1999; Karaś 2002, s. 6–7).

Za rozróżnieniem chronologicznym nazewnictwa przemawia odmiennosc dawnej i współczesnej sytuacji politycznej oraz językowej na terenach za wschodnią granicą Polski. Dawna polszczyzna kresowa stanowiła środek porozumiewania się członków społeczności polskiej w ramach państwa polskiego, tj. I i II Rzeczypospolitej, przysługiwał jej zatem status języka państwowego (oficjalnego). Współcześnie język polski na Białorusi, Litwie i Ukrainie ma ograniczony zakres użycia. Jest to kod lokalny (środowiskowy, rodzinny, towarzyski) zbiorowości polskojęzycznych zamieszkujących owe kraje, a zatem ma on status języka mniejszości narodowych o randze niższej niż języki urzędowe danych państw (rosyjski, litewski i ukraiński) (Dubisz 2014, s. 13). Co więcej, od lat 90. XX wieku oprócz tradycyjnej, historycznej polszczyzny kresowej, będącej dziedzictwem dawnych Kresów (współcześnie będącej w fazie zanikania²⁸), zaczyna za wschodnią granicą naszego kraju (głównie na Ukrainie i Litwie) funkcjonować zjawisko nowe, mianowicie polszczyzna standardowa, zgodna z normą współczesnego języka ogólnego używanego na terenie Polski (por. Dubisz 2014, s. 14; Karaś 2002, s. 10–11; Krasowska 2015, s. 63–64; Rieger 2001, s. 580; Zielińska 2003, s. 107). Jest to polszczyzna młodego pokolenia Polaków (i nie tylko), przyswojona w szkole, na kursach językowych itd., a więc nabyta w drodze nauczania polskiego jako języka obcego. Polszczyzna kresowa powstała w odległej przeszłości, przekazywana była z pokolenia na pokolenie, stanowiła kod prymarny wynoszony z domu rodzinnego, natomiast ta nowa polszczyzna to kod sekundarny, wyuczony, powstały na bazie obcych nawyków artykulacyjno-językowych (Karaś 2002, s. 11). Język polski funkcjonujący dziś na terenie dawnych Kresów Wschodnich to zatem zjawisko bardzo złożone i niebędące prostą kontynuacją dawnej polszczyzny kresowej.

Bibliografia

- Ananiewa, N. (1993). Mowa młodszej generacji użytkowników polszczyzny kresowej odłamu południowo-wschodniego jako przykład gwary przejściowej. W: S. Warchoł (red.), *Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich* (1–9). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bednarczuk, L. (2017). Językowe pogranicza polszczyzny. *Gwary Dziś*, 9, 85–158. Pozy-skano z http://www.wydawnictwo.ptpn.poznan.pl/czasopisma/gwary/gwary9_2017.html [data dostępu: 18.11.2018 r.]. DOI 10.14746/gd.2017.9.7.
- Bešta, T. (1971). Z badań nad wschodniosłowiańskimi wpływami językowymi w polszczyźnie romantyków, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 17, 199–241.
- Brajerski, T. (1961). *O języku „Pieśni” Konstancji Benisławskiej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

²⁸ O perspektywach przetrwania/zaniku polszczyzny kresowej piszą m.in. A. Zielińska (2003), H. Karaś (2015) oraz J. Rieger (2019).

- Brzezina, M. (1974). Język Franciszka Zabłockiego, *Zeszyty Naukowe UJ, Prace Językoznawcze*, 41–43, 181–244, 295–328.
- Brzeziński, J. (1975). *Język Franciszka Dionizego Książczaka*. Zielona Góra: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Zielonej Górze.
- Budzyński, Z. (2008). *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku*. T. 3. *Studia z dziejów społecznych*. Przemysł–Rzeszów: Wydawnictwo Naukowe TPN, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- Buttler, D. (1982). Miejsce języka potocznego wśród odmian współczesnej polszczyzny. W: S. Urbańczyk (red.), *Język literacki i jego warianty* (17–28). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Cechosz-Felczyk, I. (2004). *Słownictwo gwary Oleszkowiec i Hreczan (Greczan) na Podolu*. Kraków: Lexis.
- Dejna, K. (1984). W sprawie tzw. dialektów kresowych, *Język Polski*, 64, 51–57.
- Dejna, K. (1991a). Gwara Milna. W: K. Dejna, *Z zagadnień ewolucji oraz interferencji językowej* (198–239). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego (pierwodruk, 1956).
- Dejna, K. (1991b). Interferencja oraz integracja w gwarach. W: K. Dejna, *Z zagadnień ewolucji oraz interferencji językowej* (5–12). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Doroszewski, W. (1949). *Język Teodora Tomasza Jeża (Zygmunta Miłkowskiego)*. *Studium z dziejów języka polskiego XIX wieku*. Warszawa: Towarzystwo Naukowe Warszawskie.
- Dubicka, B. (1986). Niektóre odrębności słowotwórcze polszczyzny wileńskiej. W: J. Rieger, W. Werenicz (red.), *Studia nad Polszczyzną Kresową*. T. 4 (71–79). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Dubisz, S. (1999). Status polszczyzny Kresów północno-wschodnich wobec języka innych polonocentrycznych wspólnot komunikatywnych poza granicami kraju, *Acta Baltico-Slavica* 24, 87–93.
- Dubisz, S. (2014). Sytuacja języka polskiego na Litwie, Ukrainie i Białorusi, *Poradnik Językowy*, 7, 7–20.
- Dunaj, B. (1986). Dialektologia a socjolingwistyka, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Linguistica*, 12, 15–23.
- Dunaj, B. (1996). Przedmiot i kierunki badań dialektologicznych. W: B. Dunaj, J. Reichan (red.), *Studia Historycznojęzykowe 1* (21–29). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Dzięgiel, E. (2003). *Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Dzięgiel, E. (2017). Odmiany terytorialne i społeczne współczesnego języka polskiego na Ukrainie, *LingVaria*, 2 (24), 199–210.
- Furdal, A. (1973). *Klasyfikacja odmian współczesnego języka polskiego*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Gajda, S. (1982). *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*. Warszawa: PWN.

- Gajda, S. (2001). System odmian i jego dynamika rozwojowa. W: S. Gajda (red.), *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski* (207–219). Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej.
- Gałecki, Z. (1997). Język polski na Ukrainie. W: S. Dubisz (red.), *Najnowsze dzieje polszczyzny. Język polski poza granicami kraju* (92–108). Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej.
- Górawski, W. (1982). Słownik gwary lwowskiej, *Poradnik Językowy*, 2, 111–117.
- Grek-Pabisowa, I. (1992). Język polski na Kresach północno-wschodnich. Legendy a rzeczywistość. Z *Polskich Studiów Slawistycznych*. Seria 8. Językoznawstwo, 55–62.
- Grek-Pabisowa, I. (2005). Polski regiolekt północnokresowy na Litwie i Białorusi dziś, *Biuletyn PTJ*, 61, 77–86.
- Grek-Pabisowa, I., Maryniakowa, I. (1999). *Współczesne gwary polskie na dawnych Kresach północno-wschodnich*. Eksplozacja terenowa i rozpisanie tekstów przy udziale M. Ostrówki i A. Zielińskiej. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Handke, K. (2001 (1993)). Terytorialne odmiany polszczyzny. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* (201–221). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Handke, K. (1997a (1986)). Polszczyzna regionalna – problematyka i stan badań. W: K. Handke, *Rozważania i analizy językoznawcze* (205–216). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Handke, K. (1997b). Pojęcie kresy na tle relacji centrum – peryferie. W: K. Handke, *Rozważania i analizy językoznawcze* (231–239). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Handke, K. (1997c). Polszczyzna północnokresowa na tle terytorialnego i społecznego zróżnicowania języka polskiego. W: I. Grek-Pabisowa (red.), *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach Wschodnich* (9–26). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Harhala, W. (1999). Gwara polska okolic Komarna. W: J. Rieger (red.), *Studia nad Polszczyzną Kresową*. T. 9 (155–191). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper (pierwodruk 1931).
- Harhala, W. (2004). Gwara polska okolic Komarna. II. Morfologia. W: J. Rieger (red.), *Studia nad Polszczyzną Kresową*. T. 11 (221–242). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper (pierwodruk 1931).
- Hrabec, S. (1949). *Elementy kresowe w języku niektórych pisarzy polskich XVI i XVII w.* Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
- Hrabec, S. (1955). O polskiej gwarze wsi Duliby w b. powiecie buczańskim, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 3, 31–76.
- Janiak, B. (2004). Czy polszczyzna kresowa jest współczesną odmianą języka narodowego? W: K. Michalewski (red.), *Współczesne odmiany języka narodowego* (256–265). Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Joachimiak-Prażanowska, J., Mędelska, J. (2001). Słownictwo polszczyzny północno-kresowej a leksykalne wpływy wschodniosłowiańskie. Osobliwe słownictwo „Kurieria Wileńskiego” (1924–1939) na tle swoistej leksyki powojennej prasy wileńskiej. W: F. Czyżewski (red.), *Język i kultura na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim* (159–177). Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Karaś, H. (1997). Język polski na Łotwie. W: S. Dubisz (red.), *Najnowsze dzieje polszczyzny. Język polski poza granicami kraju* (69–78). Opole: Uniwersytet Opolski. Instytut Filologii Polskiej.
- Karaś, H. (2002). *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa–Puńsk: Wydawnictwo „Auśra”.
- Karaś, H. (2015). Odrodzenie polszczyzny czy jej zanik? O sytuacji języka polskiego na dawnych Kresach Wschodnich, *Poradnik Językowy*, 8, 18–35.
- Karaś, H. (2017). *Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego w świetle frekwencji cech językowych*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Pozyskano z <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/16765/Kara%C5%9B%20H.%2C%20J%C4%99zyk%20polski%20pogranicza%20litewsko-%C5%82otewsko-bia%C5%82oruskiego.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [data dostępu: 18.11.2018 r.].
- Karaś, H. (red.). (2001). *Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia. Sytuacja socjolingwistyczna. Cechy językowe. Teksty*. Warszawa–Wilno: Elipsa.
- Karpluk, M. (1985). Cechy regionalne oraz rutenizmy morfologiczne i składniowe w języku Macieja Strykowskiego (2. połowa XVI w.), *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 23, 23–47.
- Karpluk, M. (1986). Stan badań nad polszczyzną kresową XVI wieku. W: J. Rieger, W. Werenicz (red.), *Studia nad Polszczyzną Kresową*. T. 4 (7–35). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Klemensiewicz, Z. (1961a (1953)). O różnych odmianach współczesnej polszczyzny. W: Z. Klemensiewicz, *W kręgu języka literackiego i artystycznego* (101–156). Warszawa: PWN.
- Klemensiewicz, Z. (1961b (1951)). Szkic gramatycznej charakterystyki poetyckiego języka Słowackiego. W: Z. Klemensiewicz, *W kręgu języka literackiego i artystycznego* (280–300). Warszawa: PWN.
- Klimek, J. (2010). Status polszczyzny kijowskiej w świetle granic i zasięgu polszczyzny kresowej. W: M. Kuźmicki, M. Osiewicz (red.), *Żywe problemy historii języka* (179–191). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Klimek, J. (2012). Nominacja regionalnych odmian polszczyzny – rekoniesans. W: M. Kuźmicki, M. Osiewicz (red.), *W poszukiwaniu metod i obszarów badawczych. Nazywanie w historii języka polskiego* (77–88). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Koniusz, E. (1992). *Studia nad językiem Józefa Ignacego Kraszewskiego*. Cz. 1. *Elementy kresowe w powieściach i listach okresu wołyńskiego*. Kielce: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. J. Kochanowskiego.

- Koniusz, E. (1993). Elementy kresowe w języku *Listów do rodziny 1820–1863* J.I. Kraszewskiego. W: H. Bursztyńska (red.), *Nad twórczością Józefa Ignacego Kraszewskiego. Studia* (93–109). Kraków: Wydawnictwo Naukowe WSP.
- Koniusz, E. (1996). Polszczyzna wileńska w *Słowniku gwar polskich* Jana Karłowicza. W: E. Feliksiak, B. Nowowiejski (red.), *Wilno i Kresy północno-wschodnie*. T. 3. *Polszczyzna kresowa* (125–141). Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział; Zakład Teorii i Antropologii Literatury. Instytut Filologii Polskiej. Filia Uniwersytetu Warszawskiego.
- Kostecka-Sadowa, A. (2005). Współczesna polszczyzna południowokresowa na przykładzie Mościsk i okolic (uwagi o fonetyce i fleksji), *Język Polski*, 85, 230–241.
- Kosyl, C. (1978). Właściwości fonetyczne polszczyzny kresowej w 1. połowie XVIII wieku (na przykładzie języka mieszczan hrubieszowskich), *Studia z Filologii Polskiej i Słowińskiej*, 17, 105–121.
- Kość, J. (1999). *Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Kość, J. (2001). Status dialektalny gwar wschodniolubelskich. W: F. Czyżewski (red.), *Język i kultura na pograniczu polsko-ukraińsko-białoruskim* (61–75). Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Kość, J. (2005). Studia diachroniczne nad terytorialnym zróżnicowaniem języka polskiego. W: S. Borawski (red.), *Rozprawy o historii języka polskiego* (291–346). Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Krasowska, H. (2012). *Mniejszość polska na południowo-wschodniej Ukrainie*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Krasowska, H. (2015). Stan badań nad polszczyzną południowokresową. Przeszłość i perspektywy badawcze. W: I. Bundza, E. Kowalewski, A. Krawczuk, O. Słyvynskij (red.), *Język polski i polonistyka w Europie Wschodniej: przeszłość i współczesność* (55–68). Kijów: Firma INKOS.
- Kremer, A. (1999). Słowniczek prowincjonalizmów podolskich. W: J. Rieger (red.), *Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich*. T. 2. *Studia i materiały* (259–340). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper (pierwodruk 1870).
- Kurzowa, Z. (1963). *Język filomatów i filaretów. Przyczynek do dziejów języka polskiego w XIX w. (Słotwórstwo i słownictwo)*. Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Kurzowa, Z. (1972). *Studia nad językiem filomatów i filaretów (fonetyka, fleksja, składnia)*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kurzowa, Z. (1982). Język polski na kresach północno-wschodnich. W: J. Rieger, W. Werenicz (red.), *Studia nad Polszczyzną Kresową*. T. 1 (13–17). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Kurzowa, Z. (1983). *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*. Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

- Kurzowa, Z. (1985). O polskich dialektach kresowych, *Język Polski*, 65, 99–108.
- Kurzowa, Z. (1991). Z badań nad polszczyzną północnokresową XVII i XVIII w. Uwarunkowania historyczne. Opis systemu fonetyczno-fonologicznego. Perspektywy rozwojowe. W: J. Rieger, W. Werenicz (RED.), *Studia nad Polszczyzną Kresową*. T. 6 (29–50). Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Kurzowa, Z. (1992). Język polski w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII–XVIII wieku (na materiale fonetycznym). W: M. Stępień, S. Urbańczyk (red.), *Barok w polskiej kulturze, literaturze i języku* (109–114). Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kurzowa, Z. (1993). Najważniejsze charakterystyczne rysy języka polskiego w Wielkim Księstwie Litewskim w XVII w. W: M. Basaj, Z. Zagórski (red.), *Munera Linguistica L. Kuraskiewicz dedicata* (203–208). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Kurzowa, Z. (1997). Historia i współczesność języka polskiego na Kresach południowo-wschodnich. W: I. Grek-Pabisowa (red.), *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach Wschodnich* (111–165). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Kurzowa, Z. (2006 (1993)). Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w. W: Z. Kurzowa, *Prace językoznawcze*. T. 2. Wybór i oprac. M. Szpiczakowska, M. Skarżyński. Kraków: Universitas.
- Laskowski, R., Rzepka, W., Twardzik, W. (2003). Wpływ języka staroukraińskiego na średniowieczną polszczyznę kresową: Rozmyślanie przemyskie. W: B. Zinkiewicz-Tomanek, A. Fałowski (red.), *Ukraina. Między językiem a kulturą* (49–58). Kraków: Universitas.
- Lewaskiewicz, T. (2017). *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM w Poznaniu.
- Łesiów, M. (1957). System fonetyczny gwary hutniańskiej, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 5, 131–153.
- Łesiów, M. (1959). Uwagi o fleksji i składni gwary hutniańskiej, *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, 6, 95–112.
- Malinowski, L. (1895). O języku komedij Franciszka Bohomolca, *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Filologiczny*, 24, 98–126.
- Markowski, A. (1992). *Polszczyzna końca XX wieku*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Masojeć, I. (1995). Polemicznie o badaniach nad językiem polskiej inteligencji na Litwie (w związku z książką Jolanty Mędelskiej *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*, Bydgoszcz 1993). W: J. Rieger (red.), *Studia nad Polszczyzną Kresową*. T. 8 (23–29). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Mazur, J. (1978). *Gwary okolic Biłgoraja*. Cz. 2. *Fleksja*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Mazur, J. (2001). Dialekty. W: S. Gajda, *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski* (403–421). Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Mędelska, J. (1993). *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*. Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

- Mędelska, J. (2015). Specyficzne warianty języków narodowych: polski północnokresowy i niemiecki nadwożański. Perspektywy badań porównawczych, *Acta Baltico-Slavica*, 39, 14–44. Pozyskano z <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/abs/article/view/abs.2015.004/1716>. [data dostępu: 18.11.2018] DOI: 10.11649/abs. 2015.004.
- Mędelska, J., Marszałek, M. (2001). Z badań nad stanem kulturalnej polszczyzny kowieńskiej w dwudziestoleciu międzywojennym, *Język Polski*, 81, 259–266.
- Mędelska, J., Sawaniewska-Mochowa, Z. (1997). Język polski na Litwie. W: S. Dubisz (red.), *Najnowsze dzieje polszczyzny. Język polski poza granicami kraju* (47–68). Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Nitsch, K. (1954). O wzajemnym stosunku gwar ludowych i języka literackiego. W: K. Nitsch, *Wybór pism polonistycznych*. T. 1 (193–218). Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Nowakowska-Kempna, I. (1996). *Polszczyzna kresowa na Górnym Śląsku*. Katowice: Wojewódzka Biblioteka Publiczna w Katowicach.
- Nowowiejski, B. (1996). Kresowizm – co to takiego?. W: E. Feliksiak, B. Nowowiejski (red.), *Wilno i Kresy północno-wschodnie*. T. 3. *Polszczyzna kresowa* (43–61). Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział; Zakład Teorii i Antropologii Literatury. Instytut Filologii Polskiej. Filia Uniwersytetu Warszawskiego.
- Okoniowa, J. (2002). Zmiany w pojmowaniu dialektu i dialektologii. W: S. Gala (red.), *Dialektologia jako dziedzina językoznawstwa i przedmiot dydaktyki. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Karolowi Dejniewskiemu* (373–378). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Ostrówka, M. (2005). Regiolekt polski na Litwie, *Biuletyn PTJ*, 61, 87–99.
- Paryl, W. (1996). Losy gwar kresów południowo-wschodnich na Dolnym Śląsku w latach powojennych. W: B. Dunaj, J. Reichan (red.), *Studia Dialektologiczne 1* (123–131). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Parylak, P. (1999). Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach. W: J. Rieger (red.), *Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich*. T. 2. *Studia i materiały* (341–363). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper (reprodukcja fotograficzna oryginału: Piotr Parylak, Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach, „Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej”. T. 1. Kraków 1877 (57–77)).
- Pihan, A. (1992). Z zagadnień literackiej polszczyzny północnokresowej XVII wieku. W: K. Handke (red.), *Słowiańskie pogranicza językowe. Zbiór studiów* (121–127). Warszawa: Res Publica Press.
- Pihan-Kijasowa, A. (1999). *Literacka polszczyzna kresów północno-wschodnich XVII wieku. Fonetyka*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Pihan-Kijasowa, A. (2015). Polszczyzna Kresów Wschodnich – efekt pogranicza językowego. W: F. Czyżewski, M. Olejnik, A. Pihan-Kijasowa (red.), *Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych. W 110 rocznicę urodzin Profesora Władysława Kuraskiewicza (1905–1997)* (97–105). Lublin–Włodawa: Wydawnictwo Polihymnia.

- Pisarek, W. (2002). *Nowa retoryka dziennikarska*. Kraków: Universitas.
- Rieger, J. (1982). O potrzebie badań nad polszczyzną kresową. W: J. Rieger, W. Werenicz (red.), *Studia nad Polszczyzną Kresową*. T. 1 (9–12). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Rieger, J. (1996). Język polski na Ukrainie (rozpowszechnienie, funkcje, znaczenie, świadomość językowa). W: J. Rieger (red.), *Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich*. T. 1 (131–143). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Rieger, J. (1998). Język polski na Białorusi, Litwie i Ukrainie. Problemy kontaktów językowych i ich opisu, *Z Polskich Studiów Slawistycznych*. Seria 9. Językoznawstwo, 241–247.
- Rieger, J. (2001). Język polski na Wschodzie. W: J. Bartmiński (red.), *Współczesny język polski* (575–590). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Rieger, J. (2017). Czego nie wiemy o polszczyźnie kresowej XX i XXI wieku?, *Slavia Orientalis*, 66, 519–523.
- Rieger, J. (2019). Szanse przetrwania czy odrodzenia się polszczyzny kresowej, *Prace Filologiczne*, 73, 343–368.
- Rieger, J., Cechosz-Felczyk, I., Dzięgiel, E. (2002). *Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku*. Cz. 1. *Stan i status. Cechy charakterystyczne*. *Polszczyzna w Lwowskim, Tarnopolskim i na Podolu. Teksty*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Rudnicki, S. (2000). *Gwara polska wsi Korczunek koło Żytomierza*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Sawaniewska-Mochowa Z. (1995). Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej za lata 1989–1993 (z uzupełnieniami do roku 1988). W: J. Rieger (red.), *Studia nad Polszczyzną Kresową*. T. 8 (265–282). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Sawaniewska-Mochowa, Z. (1990). *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej*. *Słownictwo*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Sawaniewska-Mochowa, Z. (1991). Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej. W: J. Rieger, W. Werenicz (red.), *Studia nad Polszczyzną Kresową*. T. 6 (223–254). Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Sawaniewska-Mochowa, Z. (1996). *Polszczyzna kowieńska XIX w. – perspektywy badawcze na podstawie słownika ks. Antoniego Juszkiewicza*. W: E. Feliksiak, B. Nowowiejski (red.), *Wilno i Kresy północno-wschodnie*. T. 3. *Polszczyzna kresowa* (143–159). Białystok: Towarzystwo Literackie im. Adama Mickiewicza. Oddział; Zakład Teorii i Antropologii Literatury. Instytut Filologii Polskiej. Filia Uniwersytetu Warszawskiego.
- Seiffert-Nauka, I. (1993). *Dawny dialekt miejski Lwowa*. Cz. 1. *Gramatyka*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Sicińska, K. (2013). *Polszczyzna południowokresowa XVII i XVIII wieku (na podstawie epistolografii)*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Sicińska, K. (2018). Z historii badań nad polszczyzną południowokresową XVII i XVIII wieku. W: R. Przybylska, M. Rak, A. Kwaśnicka-Janowicz (red.), *Historia języka, dialektologia i onomastyka w nowych kontekstach interpretacyjnych* (289–302). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Skubalanka, T. (1976). Założenia analizy stylistycznej. W: H. Markiewicz, J. Sławiński (red.), *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa* (250–273). Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Smolińska, B. (1983). *Polszczyzna północnokresowa z przełomu XVII i XVIII w. Na podstawie rękopisów Jana Władysława Poczobuta Odlanickiego i Antoniego Kazimierza Sapięhy*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Sokołska, U. (1999). *Siedemnastowieczna polszczyzna kresów północno-wschodnich. Słotwórstwo, słownictwo, frazeologia*. Białystok: Trans Humana.
- Szczepankowska, I. (1999). Składnia XVIII-wiecznej polszczyzny kresowej wobec wpływów obcych (na materiale korespondencji K.S. Radziwiłła). W: B. Nowowiejski (red.), *Polszczyzna północno-wschodnia 2* (263–277). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Szpiczakowska, M. (2001). *Fonetyczne i fleksyjne cechy języka „Pana Tadeusza” Adama Mickiewicza na tle normy językowej XIX wieku*. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka.
- Szpiczakowska, M. (2002). Dialekt północnokresowy wobec normy i uzusu polskiego języka ogólnego XIX w. i polskich gwar etnicznych. W: M. Skarżyński, M. Szpiczakowska (red.), *Rozmaitości językowe. Ofiarowane prof. dr. hab. Januszowi Strutyńskiemu z okazji Jego jubileuszu* (305–312). Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Szpiczakowska, M. (2004). Dialekt północnokresowy wobec polskiego języka ogólnego i polskich gwar etnicznych. W: H. Kurek, J. Labocha (red.), *Studia Linguistica Danutae Wesołowska oblata* (275–282). Kraków: Universitas.
- Trypućko, J. (1955–1957). *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza). Przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*. T. 1–2. Uppsala: A.–B. Lundequistska Bokhandeln; Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Turska, H. (1982). O powstawaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. W: J. Rieger, W. Werenicz (red.), *Studia nad Polszczyzną Kresową*, T. 1 (19–121). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Turska, H. (1983). Język polski na Wileńszczyźnie. W: J. Rieger, W. Werenicz (red.), *Studia nad Polszczyzną Kresową*. T. 2 (15–23). Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN (pierwodruk 1930).
- Urbańczyk, S. (1968a (1956)). Rozwój języka narodowego. Pojęcia i terminologia. W: S. Urbańczyk, *Szkice z dziejów języka polskiego* (7–41). Warszawa: PWN.
- Urbańczyk, S. (1968b). Początki polskiego dialektu na Wileńszczyźnie, *Slavia Orientalis*, 17, 3, 433–436.

- Urbańczyk, S. (1999). Polski kresowy dialekt literacki?, *Język Polski*, 79, 209–215 (pierwodruk, 1983).
- Walczak, B. (2015). Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie od średniowiecza do dziś. W: F. Czyżewski, M. Olejnik, A. Pihan-Kijasowa (red.), *Pogranicza słowiańskie w opisach językoznawczych. W 110 rocznicę urodzin Profesora Władysława Kuraszewicza (1905–1997)* (149–156). Lublin–Włodawa: Wydawnictwo Polihymnia.
- Vīarēnich, V.L. (1973). Połskiĩā peryferyĩniā gavorki na ũskhodze. W: M.M. Martynov (red.), *Połskie govory v SSSR. Ch. 1* (5–21). Minsk.
- Werenicz, W. (1996). Uwagi do badań nad polskim dialektem kresowym na Ukrainie. W: J. Rieger (red.), *Język Polski Dawnych Kresów Wschodnich. T. 1* (125–130). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Warchoł, S. (1998). Możliwości kształtowania się tzw. „regiolektów” na słowiańskich pograniczach językowych. W: S. Gala (red.), *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii* (31–44). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Wilkoń, A. (2000). *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, wydanie drugie poprawione i uzupełnione. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wiśniewska, H. (1975). *Polszczyzna przemyska wieków XVII–XVIII*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Wyderka, B. (1990). *Cechy składniowo-stylistyczne siedemnastowiecznej prozy publicystycznej. Piśmiennictwo śląskie na tle ogólnopolskim*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich.
- Wyderka, B. (2001). Odmiany regionalne. W: S. Gajda (red.), *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Język polski* (422–439). Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej.
- Wyderka, B. (2014). O rozwoju polskich dialektów, *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza*, 21 (41/2), 103–113.
- Wyderka, B. (2015). O zmianach w dialektach polskich w ostatnim stuleciu. W: U. Sokółska (red.), *Odkrywanie słowa – historia i współczesność* (569–579). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Zaleski, J. (1969). *Język Aleksandra Fredry. Cz. 1. Fonetyka*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Zaleski, J. (1975). *Język Aleksandra Fredry. Cz. 2. Fleksja, składnia, słowotwórstwo, słownictwo*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Zaleski, J. (1998). *Polszczyzna Kresów południowo-wschodnich*. W: J. Zaleski, *Polszczyzna kresów południowo-wschodnich. Język Aleksandra Fredry i inne studia* (7–14). Kraków: Wydawnictwo VIRDIS.
- Zdaniukiewicz, A. (1972). *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Zdaniukiewicz, A. (1996). O spornej sprawie ugrupowania dialektów i gwar polskich w Polsce północnej i o próbie jej rozwiązania. W: B. Dunaj, J. Reichan (red.), *Studia Dialektologiczne* 1 (141–148). Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

- Zielińska, A. (1998). Socjolingwistyczne aspekty badań języka polskiego na Łotwie, Litwie i Białorusi, *Z Polskich Studiów Slawistycznych*. Seria 9. Językoznawstwo, 291–295.
- Zielińska, A. (1999). Elementy języka litewskiego w polszczyźnie kowieńskiej, *Acta Baltico-Slavica*, 24, 253–261.
- Zielińska, A. (2000). Język polski na Litwie Kowieńskiej dawniej i dziś. W: E. Wolnicz-Pawłowska, W. Szulowska (red.), *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim* (291–298). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Zielińska, A. (2001). Metodologia badań i opisu języka polskiego na Litwie kowieńskiej. W: J. Sierociuk, J. (red.), *Gwary Dziś*. T. 1. *Metodologia badań* (129–136). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.
- Zielińska, A. (2002). *Polska mniejszość na Litwie kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Zielińska, A. (2003). Czy polszczyzna północnokresowa ma szanse przetrwania? (w świetle koncepcji dyglosji i żywotności etnolingwistycznej „ethnolinguistic vitality”), *Acta Baltico-Slavica*, 27, 97–109.
- Zielińska, A. (2013). *Mowa pogranicza. Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim*. Warszawa: Instytut Slawistyki PAN.

STRESZCZENIE

W artykule podjęty został temat statusu oraz nazewnictwa odmian języka polskiego używanego na dawnych Kresach Wschodnich, czyli na obszarach znajdujących się obecnie poza wschodnią granicą państwa polskiego, w obrębie Litwy, Łotwy, Białorusi i Ukrainy. W artykule zaproponowano, aby polszczyznę kresową traktować jako terytorialną odmianę języka w szerokim rozumieniu tego pojęcia, obejmującym gwary, regionalny wariant języka ogólnego oraz tzw. gwary miejskie. W zakresie terminologii zaproponowano przyjęcie rozróżnienia chronologicznego polegającego na stosowaniu nazwy *polszczyzna kresowa* dla historycznych wariantów tej odmiany polszczyzny oraz nazw *język polski* || *polszczyzna na Litwie, Łotwie, Białorusi i Ukrainie* w odniesieniu do współczesnej rzeczywistości językowej, zdeterminowanej przez zmienioną sytuację polityczną.

KATARZYNA SICIŃSKA
Instytut Filologii Polskiej i Logopedii
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Łódzki
ul. Pomorska 171/173
90-236 Łódź